

The mind and the market: Capitalism in modern European thought

Bland ekonomiska system förefaller marknadsekonomin vara den oslagbara välståndsskaparen. Vad har då de stora moderna tänkarna haft att säga om hur kapitalismen påverkar vår lycka? Är vi denna ekonomis slavar eller dess förmanstagare? Dessa frågor tar den amerikanske historikern Jerry Z Muller upp i en idérik bok. Muller, som är verksam vid Catholic University of America, diskuterar såväl ekonomernas som andra tänkares syn på marknadsekonomin. Hans bok tar upp sexton tänkare som var och en läsvärt representeras enligt modellen "Adam Smith och moralfilosofin," eller "Från Keynes till Marcuse: överflödet och dess klagolåtar". Avsikten har inte bara varit att skapa en marknadens idehistoria, utan att visa hur den intellektuella, filosofiska tolkningen kan ge delvis olika syn på vad frihet, konkurrens, och vinst är. För t ex ekonomistudenter kan sådana frågor vara värdefulla och ge ett vidgat synfält. Muller driver dock inga stenhårda teser, utan låter de olika tänkarna exemplifiera filosofins bidrag till ekonomins grundfrågor.

I boken framhävs att friheten att frambringa varor och tjänster i dag anses typiskt europeisk, detta fast klassisk och kristen tradition varit kritisk mot att leva av handel liksom att ta ränta. Detta ansågs göra individerna själviska och få dem att försumma sin moraliska förkovran. Ekonomisk aktivitet kunde försvaras i den mån det bidrog till att försörja familjerna. Via kyrkan bestod detta synsätt fram till på 1800-talet, även om attityden lättades. Det är först på 1700-talet som vi möter utförda försök att se ekonomisk och finansiell verksamhet som värdeskapande och personligt

utvecklande. Bakom förändringen ligger, som Muller riktigt betonar, ett nytt intellektuellt kreativt moment.

Något av samma idéskifte hade visserligen ägt rum redan i klassisk tid. Den skepsis som grekisk filosofi (med Platon i täten) visat mot handel vändes i romarriket i gillande. Där gjordes de första försöken att skapa lagregler och sanktioner för en vidgad ekonomisk verksamhet, och där började man även försvara idén om en begränsad stat. Med den romerska lagstiftningen togs enligt Muller ett vitalt steg mot en ekonomisk verksamhet som når utöver husbehovsproduktion.

Den förste moderne opinionsbildaren för en fri marknad ser Muller med viss rätt i Voltaire, som med England som förebild livligt försvarade individers rätt att driva kommers. Voltaire som var en vän av tolerans såg marknadens fördel i att lyckas få individer med olika åsikt och religion att samverka. De stora börserna var för honom de mötesplatser där den nya rationaliteten kunde uppträda. Intressant nog ger Muller Voltaire också rollen av producent – dvs producent av tänkande. Voltaire ansåg sig själv vara en importör av begärliga nya idéer. Att han sedan inte agerade särskilt etiskt (han spekulerade bl a i nedåtgående preussiska statspapper) hör till saken.

Exemplet Voltaire visar att rent neutrala resonemang om ekonomi har varit sällsynta. Hos alla gestalter i denna bok styr en eller annan idé om ett bättre samhälle det ekonomiska tänkandet. Voltaires vision var ett mer gentilt, urbant Europa, där gamla krigiska och spartanska dygder fick stå tillbaka för bekvämlighet och förkovran via konst och litteratur. Han var en av de första som häcklade och ironiserade över de sociala avarter han bekämpade. Avsiktligt och hädiskt vände han den klassiska och kristna synen på ekonomi upp och ned: "Överflödet är konsternas moder."

BOKANMÄLAN

The mind and the market: Capitalism in modern European thought

Jerry Z Muller,
Knopf 2002, s 487.

Med skotten Adam Smith fick, som vi vet, den nya kapitalismen en lysande, fast personligen mer modest försvarare. Marknaden ger inte bara utlopp åt ”önskan att förbättra vår lott” menade Smith utan stärker genom kravet att samverka individernas karaktär. Smith bröt med då tongivande åsikter då han såg bytesförmågan som det unikt mänskliga. Värden skapas ur själva ”böjelsen för att byteshandla, schackra och byta en vara mot en annan”. Smith, påpekar Muller, utgör också en typ av ekonomisk analytiker som själv är ämbetsman eller står nära de styrande. Samma roll, med dess självpåtagna ansvar, möter man på kontinenten hos Hegel, Weber och inte minst Schumpeter. Till de intellektuella gav Smith uppdraget att konstruktivt påverka maktens män. Det gällde att belysa ekonomins villkor för att få dem att inse hur politiska ingrepp påverkar marknaden.

En annan vän av en fri ekonomi var Smiths gode vän, konservatismens fader, Edmund Burke, fast han ofta förbisettes av ekonomhistoriker. Burke hade som född på Irland upplevt misären i en outvecklad ekonomi. Precis som Smith ville bygga en fri marknad på god moral, sökte Burke visa att den ekonomi går i stöpet där inte individerna iakttar ”manners” alltså goda seder. Muller menar, med rätta, att Burke insåg ”det kommersiella samhällets icke-kontraktuella natur”. Man vill gärna tillägga, att Burke alls inte motarbetade kontraktet som redskap. Han ville snarare komplettera det genom delade etiska och kulturella referensramar så att näringslivets och kulturens företrädare (ej minst aktiva mecenater) kan respektera varandra. I det whigparti Burke arbetade för skulle ”monied men” och ”men of letters” samverka. Burke levde som han lärde. Inte bara i parlamentet utan även i böcker och pamfletter angrep han maktthavare som inte vill stå till svars.

I sin kritik av revolutionsfrankrikes ekonomiska vanstyre i stridsskriften *Reflections*, och i sin kampanj mot den korrupta brittiska kolonialpolitiken i Indien visar Muller att Burke stred för att maktthavare – i företag och i stater – måste avkrävas ansvar.

Till skillnad från de nämnda tänkarna såg Karl Marx i kapitalismen en stor omänsklighet, ett medel till fåtalets berikande. Muller tycks dock inte anse Marx som särskilt originell. Han pekar på att Marx hade läst och gillat Voltaire som tonåring, och att han som ung slöt sig till tyska bohemkretsar där en negativ, konventionell syn på kapitalismen rådde. Marx insåg hur tidens efterromantiska stämningar kunde hjälpa honom och missförstådda tänkare att rättfärdiga sitt förakt inför den strävsamma medelklassen. Marx såg på samhället utpräglat estetiskt – målade t ex i sina skrifter upp en ”utsugning” som påminner om den litterära skräckromantikens vampyrberättelser. När Marx lovade de fattiga och missnöjda en lysande framtid, där de kunde slippa specialiserad yrkeskunskap och krav på självförsörjning, projicerade han om man får tro Muller mest egna karaktärsdrag.

Fast Europas massor när Marx debuterade upplevde ökande elände hade han långt före dess utsett sina stödtrupper i striden mot kapitalet, dvs arbetarmassorna. Sitt största vapen i kampen – den ryktbara arbetsvärdesprincipen – valde Marx mera för dess skönlitterära effektivitet än på sakliga grunder. Muller menar att Marx trots upprepade försök aldrig lyckades bevisa sin princip och heller inte kunde påvisa att den vinstföretagaren tog ut var orättfärdig mot de anställda.

Med den lysande österrikaren Joseph Schumpeter möter vi åter en tänkare hos vilken en positiv kulturvision rotad i en social bakgrund ger den ekonomiska analysen relief. Född och skolad i dub-

belmonarkins högre skikt förstod han tidigt hur vital en företagsledares insats är. Schumpeter iakttog efter första världskriget också hur socialistiska försök att skapa en ny regim misslyckades. Med gedigna studier i juridik, sociologi och ekonomi som grund gjorde han sig rustad att förstå 1900-talets ekonomiska skeenden.

Det var dock som ekonom Schumpeter skulle göra sig bemärkt. Från en allmänt positiv syn på kapitalismen kom han att intressera sig för entreprenörskapet. Vad djärva förnyare kan betyda ansåg Schumpeter att Adam Smith i all sin klarsyn hade förbisett. Här berörde Schumpeters intresse, menar Muller, också den tidiga 1900-talsrenässans för tron på eliter som Nietzsche hade inlett. Det gällde dock långt ifrån bara att få skickliga individer att bygga upp och leda företag. Enligt Schumpeter borde sådana ledare också ta strid mot konventioner, tröghet och avund. Utan sin insikt om sådana hinder hade Schumpeter inte så ingående granskat Marx teorier. Det var knappast Marx vetenskapliga förutsägelser utan mera hans förmåga att vädja till folkets fantasi respektive tända dess vrede som väckt Schumpeters intresse.

Sin stora insats gjorde Schumpeter som bekant i USA, vid Harvard. Då han kom dit 1932 kunde han från läktarplats se hur den stora depressionen skakade det amerikanska samhället, liksom hur president Roosevelt sökte bota den med hjälp av New Deal-politiken. Här kom såväl Schumpeters erfarenhet av den habsburgska tidens eliter som hans marxintresse till pass. Han tolkade frankt USA-presidentens åtgärder för att "avhjälpa" depressionen som kvasisocialistiska. De var byggda på avund och var fientliga mot USA:s entreprenörer. Roosevelt kallade de rika för "tyranner" och krävde under folkets jubel höga skatter på höga inkomster.

Genom att med avsikt begränsa den ekonomiska konkurrensen avskräckte man investerare och andra ekonomiska eliter, allt med följden att den ekonomiska återhämtningen försenades.

Har då kapitalismens praxis aldrig formats av dess motståndare, undrar läsaren? Jo, åtminstone ett exempel ges här. Muller påpekar att flera aktuella trender i företagen – lösare arbetsroller, betoning av "kreativitet" som motkraft till gängse arbetssätt, "nedrivna hierarkier" etc – kan ses som en efterbörd från mellankrigstidens radikaler, inte minst Herbert Marcuse och hans marxistevolt mot klassisk ekonomi. Den unge Marcuse var påverkad av den marxistiske litteraturvetaren Georg Lukacs. I Marcuses dröm om den klarsynta konstnären som leder de förblindade massorna finns kärnan till den rebelliske entreprenören, menar Muller, han som bryter mot alla konventioner. Marcuse som flydde till USA undan nationalsocialismen ägnade sig där åt frågan varför arbetarna inte blivit revolutionärer. Han besvarade den med att säga att de absorberats i systemet liksom att de led under dess medvetandekontroll. Här infördes alltså den psykoanalytiska idén om ett "systemförtryck" enligt vilken modern ekonomi med dess krav på saklighet hämmar de anställdas fantasi- och lustbehov. I ekonomins lägre skikt föds därmed ett revoltbehov och detta måste den medvetne ledaren formulera. Han öppnar därmed slussportarna för de enorma skapande kulturkrafter som slumrar inne i företagshierarkierna. Marcuse skildrade suggestivt en möjlig ny ekonomi, driven av lösgjorda och kulturellt förmedlade erotiska energier, en ekonomi som han uppmanade 60-talets unga rebeller att förverkliga. Det är ironiskt men logiskt att vi i dag så ofta erinras om vikten av "lekfullhet" och "rivna pyramider", liksom att företagets eget språk bemängts med en dos revolutionär

terminologi. Det är ingenting annat än 68-budskapet i systemkompatibel form.

Vad drar då Muller för slutsatser för kapitalismens del? För det första att den har unik kraft när det gäller att skapa lösningar, för det andra att dess förmåga att bryta igenom gränser och förena grupper nu erkänts av alla, också av marxistiska kritiker. Muller menar att kapitalismen inte är dömd att väcka avsky, ens hos de intellektuella, så som Schumpeter antog. I vår tid har ledande tänkare givit den fria ekonomin trovärdig intellektuell och historisk underbyggnad. Problemet möter när de nedgångar som då och då inträffar tas till intäkt för alarmism och rädda avståndstaganden, så som på 1900-talet hos Keynes eller senare hos Marcuse. Lika illa är det att påstå att kapitalismens förnyande kraft har "ebbat ut" (jämför Romklubbens rapport från 1972). Den fria ekonomins principer har knappast ebbat ut. Genom sin förmåga

att länka människors egenintresse i goda banor lär kapitalismen tvärtom ha chanser att återkomma, i dag också i tredje världen.

Hur stämmer då Mullers iakttagelser in på Sverige? Läsaren slås av att kapitalismen hos oss inte tycks ha haft några starkare stödgrupper och att vi lätt fallit undan hellre än att försvara den. 1980-talets framgångar för marknadsekonomiska synsätt har fått flera (förhoppningsvis) bestående resultat, men därefter återtar mer eller mindre socialistiska tankar mark. Även bland marknadsvännerna undviker man att väcka de stora frågorna. Ett seriöst samtal om vad en fri ekonomi kräver är idag likväl behövligt. Mullers bok kan är ägnad att stimulera dem som känner sig kallade.

Carl Johan Ljungberg

Ph D, stats- och litteraturvetare